

ӨОЖ 37.013.32

FTAMP 14.25.09

<https://doi.org/10.48371/PEDS.2026.82.3.028>

ЛИНГВОАКСИОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕР НЕГІЗІНДЕ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОДЕЛІ

*Мұхиддинова Г.Ә.¹, Есенова Қ.Ө.², Алмауытова Ә.Б.³, Сейітова Б.Б.⁴

*^{1,3}Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

^{2,4}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жоғары сынып оқушыларының құндылықтық бағдарын қалыптастыруда лингвоаксиологиялық бірліктерді жүйелі қолданудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі жаңартылған білім мазмұны жағдайында құндылықтық тәрбиенің маңызы арта түскенімен, қазақ тілі сабақтарында тілдік бірліктердің аксиологиялық әлеуетін іске асыру жолдарының жеткілікті жүйеленбеуімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – лингвоаксиологиялық мазмұнға негізделген құндылыққа бағдарланған оқытудың құрылымдық-мазмұндық моделін әзірлеп, оның тиімділігін тәжірибе арқылы тексеру. Зерттеу аксиологиялық, тұлғалық-бағдарлы және іс-әрекеттік тұғырларға сүйенді. Материал ретінде 10–11-сыныптарға арналған қазақ тілі бағдарламалары, оқулықтар, мәтіндер мен жаттығулар пайдаланылды. Мазмұндық талдау, модельдеу, сауалнама, бақылау, жазба жұмыстарын саралау және эксперимент нәтижелерін салыстырмалы-статистикалық өңдеу әдістері қолданылды. Ұсынылған модель мақсаттық, мазмұндық, үдерістік және бағалау-рефлексиялық компоненттердің өзара байланысы негізінде құрылып, нәтижені білім, ұстаным және тәжірибе көрсеткіштері арқылы кешенді бағалауға мүмкіндік береді. Педагогикалық экспериментке 10-сыныптың 48 оқушысы қатысып, олар эксперименттік және бақылау топтарына тең бөлінді. Нәтижесінде эксперименттік топта ұлттық құндылықтарды түсіну, ана тіліне құрмет және оқу уәжі бойынша сипаттамалық оң динамика байқалды. Жинақталған пайыздардың топ көлемімен сәйкессіздігі және бақылау тобының бір индикаторы бойынша деректің жетіспеуі χ^2 пен r -мәнін сенімді есептеуге мүмкіндік бермеді, жоспарланатын бинарлық топаралық салыстыру үшін $df = 1$. Сондықтан нәтижелер қысқа мерзімді оң үрдіс ретінде түсіндірілді. Зерттеудің ғылыми құндылығы тілдік бірліктердің аксиологиялық әлеуетін оқыту мазмұны, белсенді әдістер және бағалау құралдарымен бір жүйеге біріктіруінде. Алынған нәтижелер модельдің теориялық тұтастығын ғана емес, оны мектеп тәжірибесіне кезең-кезеңімен енгізудің орындылығын да көрсетіп, мұғалімнің аксиологиялық

құзыреттілігін жетілдіруге негіз болады. Практикалық маңызы – модельді қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында құндылықтық тәрбиені мақсатты ұйымдастыруға, нәтижесін бағалауға және педагогикалық тұрғыдан басқаруға қолдану мүмкіндігі.

Тірек сөздер: лингвоаксиология, құндылықтық бағдар, құндылыққа бағдарланған оқыту, құрылымдық-мазмұндық модель, аксиологиялық тұғыр, тілдік бірліктер, педагогикалық эксперимент, жоғары сынып оқушылары

Кіріспе

Қазіргі кезеңде ел болашағын айқындайтын жас ұрпақты ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу білім беру жүйесінің өзекті міндеттерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев Ұлттық құрылтайдағы сөзінде жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген ұрпақ қалыптастырудың маңызын атап өткен [1]. Осыған байланысты білім беру жүйесінде құндылықтық бағдарларды қалыптастыру мәселесі мемлекеттік деңгейдегі стратегиялық құжаттарда нақты көрініс табуда.

Жаңартылған білім мазмұны аясында әзірленген жалпы орта білім беру бағдарламаларында оқушыларды адамгершілікке, патриотизмге, толеранттылыққа тәрбиелеуге басымдық беріледі. Атап айтқанда, қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10-сыныпқа арналған қазақ тілі пәні бағдарламасына «Қазіргі қоғам құндылықтары», «Құндылықтар жүйесі», «Ұлттық құндылықтар» сияқты бөлімдердің енгізілуі тілдік білім беру арқылы оқушылардың құндылықтық санасын дамытуға бағытталғанын аңғартады [2].

Қазіргі тіл біліміндегі жаңа бағыттардың бірі – лингвоаксиология. Бұл бағыт тілді құндылықтарды бейнелейтін және жеткізетін маңызды құрал ретінде қарастырады [3, 128–131 бб.]. Тіл тек қатысым құралы емес, ол ұлттың дүниетанымын, мәдени болмысын және рухани тәжірибесін танытатын күрделі жүйе [4, 29 б.]. Тұлғаның ішкі дүниесі, көзқарастары мен эмоциялары тіл арқылы көрініс тауып, мәтіндер арқылы ұрпақтан ұрпаққа беріледі. Сондықтан оқу үдерісінде тілдік бірліктерді құндылықтық мазмұнмен ұштастыра оқыту оқушылардың тұлғалық дамуына әсер етіп, олардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Шетелдік зерттеулерде де тілдік білім беру мен құндылық тәрбиесінің өзара байланысына ерекше назар аударылады. Н. Зеркина шетел тілін оқыту үдерісін ізгілікті құндылықтарды қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырады. Ғалымның пікірінше, мәдени-аксиологиялық сипаттағы қателіктер коммуникативтік ортада грамматикалық қателіктерден де күрделірек салдарға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты көпмәдениетті

кеңістікте тіл үйрету барысында білім алушылардың мәдени және рухани құндылықтарын дамыту маңызды міндеттердің бірі ретінде айқындалады [5, 255 б.].

Отандық ғылымда тұлғаның құндылықтық бағдарын қалыптастыру мәселесі педагогика, психология және этнопедагогика салаларында жан-жақты зерттелген. Мысалы, Ә. Табылдиев ұлттық тәрбиенің мазмұнын бірнеше құрамдас бөлікке жіктей отырып, ақыл-ой, адамгершілік, отансүйгіштік, еңбек, эстетикалық, дене және экологиялық тәрбиені өзара байланысты құндылықтар жүйесі ретінде қарастырады [4, 94 б.].

Халықтық педагогика мұраларын пайдалану арқылы жас ұрпақтың ұлттық дүниетанымын қалыптастыру идеясы Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев еңбектерінен бастау алып, қазіргі кезеңде С. Қалиев, Қ. Жарықбаев, С. Ұзақбаева және басқа да ғалымдардың зерттеулерінде жалғасын тапқан [6, 10 б.]. Зерттеушілердің пайымдауынша, тәрбие үдерісі ана тілінде жүзеге асқанда ғана бала бойында ұлттық сана мен рухани құндылықтар толық қалыптасады [6, 12 б.]. Сондықтан мектептегі қазақ тілі пәні оқушылардың мемлекеттік тіл арқылы ұлттық құндылықтарды меңгеруіне қызмет етуі тиіс.

Қазіргі орта мектеп оқушыларының құндылықтық бағдарын қалыптастыруға арналған зерттеулерде көбінесе бастауыш және негізгі білім беру деңгейлері қарастырылғаны байқалады [7, 120 б.].

Жоғары сынып кезеңі, яғни жасөспірімдік шақ тұлғаның құндылықтық бағдары қалыптасып, тұрақтанатын маңызды кезеңдердің бірі болып саналады. Осыған байланысты 10–11-сынып оқушыларын мектептен кейінгі өмірге даярлау барысында олардың өмірлік ұстанымдары мен құндылықтарын дұрыс бағытта қалыптастыру ерекше маңызға ие. Бұл міндетті жүзеге асыруда қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында оқытылатын тілдік материалдардың аксиологиялық мүмкіндіктерін тиімді пайдалану өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Зерттеу барысында келесі ғылыми мәселе айқындалды. Орта мектептің қазақ тілі сабақтарында оқу бағдарламасына сәйкес ұсынылатын тілдік бірліктерді, атап айтқанда сөздер, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер мен мәтіндерді жүйелі қолданудың қандай ғылыми-әдістемелік негізі оқушылардың құндылықтық бағдарын нәтижелі қалыптастыруға ықпал етеді деген сұрақ туындайды. Осы мәселені зерделеу зерттеудің мақсаты мен міндеттерін нақтылауға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты – жоғары сынып оқушыларының құндылықтық бағдарын қалыптастыруға арналған ғылыми негізделген модель ұсыну және оны жүзеге асырудың педагогикалық шарттарын анықтау. Осы мақсатқа сәйкес келесі міндеттер алға қойылды:

– лингвоаксиологиялық бірліктердің тәрбиелік және құндылықтық мазмұнын теориялық тұрғыда талдау

– 10–11-сыныптарға арналған оқу бағдарламасы мазмұнын құндылықтық тұрғыдан толықтыру жолдарын айқындау

– оқушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға бағытталған құрылымдық-мазмұндық модель құрастыру және оның тиімділігін тәжірибеде тексеру

Зерттеудің ғылыми жаңалығы білім беру үдерісінде лингвоаксиологиялық бірліктерді қолдану арқылы оқушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға арналған кешенді модельдің ұсынылуымен сипатталады. Ұсынылған модель оқытудың мақсаттары мен міндеттерін, мазмұнын, қолданылатын әдістерін және күтілетін нәтижелерін өзара байланыста қарастыратын біртұтас жүйе ретінде құрылды. Модель құрамдастарының өзара сабақтастығы қазақ тілі сабақтарын құндылыққа бағдарланған мазмұнда ұйымдастырудың тиімді жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық маңызы тіл мен құндылық арасындағы өзара байланысты тереңірек қарастыруға және тілдік бірліктерді құндылықтық тұрғыдан талдау тәсілдерін жетілдіруге қосқан үлесімен айқындалады. Ал практикалық маңызы ұсынылған әдістеме мен модельдің мектеп мұғалімдері тарапынан қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында, сондай-ақ тәрбие жұмыстарында қолдануға жарамдылығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар зерттеу нәтижелері негізінде құндылықтық бағдарды қалыптастыруға бағытталған авторлық элективті курс бағдарламасын әзірлеуге мүмкіндік бар.

Зерттеу нәтижесінде оқушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруға арналған құрылымдық-мазмұндық модель ұсынылды (Сурет 1).

Қазіргі педагогикалық зерттеулерде күрделі білім беру үдерістерін жүйелі түрде түсіндіру және оларды жобалау мақсатында модельдеу әдісі кеңінен қолданысқа ие. Педагогикалық модельдеу нақты педагогикалық құбылыстың құрылымдық құрамдас бөліктерін, олардың өзара байланысын және күтілетін нәтижелерін теориялық тұрғыдан ықшамдап сипаттауға мүмкіндік беретін тиімді ғылыми тәсіл болып табылады. Модель зерттелетін нысанның барлық қырларын толық көшіріп көрсетуге бағытталмайды, керісінше оның мәнді байланыстары мен қызмет ету тетіктерін жүйелі түрде бейнелеуді көздейді.

Құндылықтық бағдарды қалыптастыру үдерісі психологиялық, әлеуметтік және мәдени факторлармен тығыз байланыста дамиды күрделі жүйе болғандықтан, оны тек эмпирикалық сипаттаумен шектеу жеткіліксіз. Осыған орай зерттеу барысында құрылымдық-мазмұндық модельдеу тәсілі тандап алынды. Аталған тәсіл оқытудың мақсаты, мазмұны, ұйымдастырылу

жолдары мен бағалау өлшемдерін өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді.

Модельді құрастыру барысында бірнеше әдіснамалық тұғырлар басшылыққа алынды. Атап айтқанда, аксиологиялық тұғыр білім мазмұнын құндылықтар жүйесімен ұштастыруды негіздейді. Тұлғалық-бағдарлы тұғыр оқушыны білім алудың белсенді субъектісі ретінде қарастырады. Ал іс-әрекеттік тұғыр құндылықтардың тек білім деңгейінде емес, нақты әрекет барысында меңгерілетінін айқындайды.

Аталған тұғырлардың өзара үйлесуі құндылықтық бағдарды қалыптастыру үдерісін мазмұндық материал мен педагогикалық тетіктердің бірлігінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осыған сәйкес ұсынылып отырған құрылымдық-мазмұндық модель оқу мазмұнындағы лингвоаксиологиялық бірліктерді жүйелеумен қатар, оларды меңгертудің әдістемелік жолдарын да қамтиды.

Сурет 1 – Құндылыққа бағдарланған оқытудың құрылымдық-мазмұндық моделі

Модельдің *мақсаттық бөлімінде* оқушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастыру негізгі мақсат ретінде айқындалады. Бұл мақсатқа жетудің көрсеткіштері ретінде тілге құрмет, ұлттық сана деңгейі және адамгершілік қасиеттердің қалыптасу дәрежесі анықталады. Осылайша, мақсаттық компонент құндылықтық бағдарды тек жалпы сипаттағы ұстаным ретінде емес, нақты өлшенетін педагогикалық нәтиже ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Құндылықтық бағдар құрылымында когнитивтік, эмоционалдық-ұстанымдық және мінез-құлықтық деңгейлердің бөлініп көрсетілуі тұлға құрылымын үш деңгейде қарастыратын психологиялық-

педагогикалық тұжырымдарға сәйкес келеді. Мұндай жіктеу құндылықты тек ақпараттық деңгейде меңгеру жеткіліксіз екенін, оның жеке көзқарас пен нақты әрекетте көрініс табуы қажет екенін дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, мақсаттық бөлім модельдің нәтижелік бағытын айқындайтын негіз ретінде қызмет атқарады.

Мазмұндық бөлімде құндылықтық мәнге ие лингвоаксиологиялық тілдік бірліктер қамтылады. Олардың қатарында мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, ұлттық мәдениетке тән лексика және құндылық мазмұнын ашатын мәтіндер бар. Сонымен қатар осы бірліктерді меңгеруге арналған тапсырмалар жүйесі ұсынылады. Мазмұндық компоненттің ерекшелігі тілдік материалдарды тек мысал ретінде емес, құндылықтық мағына жеткізетін жүйе ретінде қарастыруында. Лингвоаксиологиялық тұрғыдан алғанда тілде бағалаушылық мән, мәдени код және ұлттық дүниетаным өзара сабақтасып жатады. Сондықтан мақал-мәтелдер мен фразеологизмдер, сондай-ақ көркем мәтін үзінділері оқушыға дайын мораль ұсынбайды, керісінше құндылықтарды мәдени контексте ұғынуға мүмкіндік береді.

Әдістемелік бөлімде құндылыққа бағдарланған оқытуды жүзеге асыруға арналған әдіс-тәсілдер мен педагогикалық шарттар жүйеленеді. Бұл қатарға коммуникативтік ойындар, пікірталастар, жобалық жұмыстар және өзге де белсенді оқыту әдістері кіреді. Аталған компонент тұлғалық-бағдарлы және іс-әрекеттік тұғырлармен тығыз байланысты. Құндылықтар тек түсіндіру арқылы емес, оқушының белсенді әрекеті мен рефлексиясы барысында ішкі сенімге айналады. Пікірталас, жағдаяттық тапсырмалар, эссе жазу, жобалық жұмыс сияқты әдістер оқушыны белсенді позицияға бағыттап, құндылықты саналы түрде тандау және оны негіздеу дағдыларын қалыптастырады.

Бағалау-рефлексия бөлімінде оқушылардың құндылықтық түсініктерінің қалыптасуын анықтауға арналған диагностикалық құралдар жүйесі ұсынылады. Олардың қатарына сауалнама, бақылау, сұхбат, эссе және тест тапсырмалары жатады. Сонымен қатар алынған нәтижелерді бағалау өлшемдері де нақтыланады. Бұл компонент модельдің ғылыми негізділігін қамтамасыз ететін маңызды бөліктердің бірі болып табылады. Құндылықтық бағдарды анықтау күрделі болғандықтан, оны бір ғана әдіс арқылы бағалау жеткіліксіз. Осыған байланысты когнитивтік, ұстанымдық және мінез-құлықтық көрсеткіштерді біріктіретін кешенді диагностика қолданылды. Мұндай көпқырлы бағалау жүйесі құндылықтық өзгерістерді бірнеше дереккөз арқылы сипаттауға мүмкіндік береді. Аталған бөлімдердің өзара байланысы негізінде құндылықтық бағдарды қалыптастыруға бағытталған тұтас модель жасалды.

Модельдің мазмұны педагогикалық практика барысында жоғары оқу орны оқытушылары мен тәжірибелі мұғалімдерден алынған әдістемелік кері

байланыс арқылы нақтыланды. Бұл материал модельді әзірлеуге арналған консультациялық сипатта болды.

Ұсынылған тілдік материалдар модельдің мазмұндық негізін құрай отырып, құндылыққа бағдарланған оқытудың бірізділігін қамтамасыз етеді. Мақсат, мазмұн, әдіс және бағалау өзара байланыста қарастырылып, оқыту үдерісінің тұтастығы сақталады. Бұл тұтастық құндылықтық білім беруді ғылыми тұрғыдан негізделген, нәтижесі өлшенетін және тәжірибеде қолдануға болатын жүйе ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Кесте 1 – Жаңартылған оқу бағдарламасы негізіндегі тақырыптық лингвоаксиологиялық тілдік бірліктер

№	Тақырып	Лексика	Фразеологизм	Мақал-мәтелдер	Мәтін/үзінді
1	Тіл және мәдениет тақырыбы	Асар, қонақжай, жеті ата, қарашаңырақ, бата, сәлем салу, тектілік, ұстаздық, киіз үй, киіт.	Аузы дуалы; сөз ұстаған; сөзге тоқтау; бетке ұстар; топ жарған; қара сөзді қамшы қылу; сыбаға тарту; бір түндік астында түтін түтету.	«Өнер алды – қызыл тіл»; «Тіл тас жарады, тас жармаса бас жарады»; «Айтылған сөз – атылған оқ».	Абайдың қара сөздерінен (қысқа үзінділер) – тіл, ғылым, адам болмысы туралы ойлар (1–2 сөйлемдік дәйексөздер).
2	Отбасы тақырыбы	Отбасы, шаңырақ, төр, құда түсу, сыңсу, бесікке салу, тұсаукесер, енші, ағайын.	Жан дегенде жалғыз; көзінің ағы мен қарасындай; қаны бір; от басы, ошақ қасы; көңіл жетер ағайын; шаңырақтың иесі.	«Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсін»; «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер»; «Ынтымақ түбі – береке»; «Бірлік болмай – тірлік болмас».	Ы.Алтынсарин әңгімелерінен отбасы тәрбиесі туралы қысқа үзінді.
3	Адами құндылықтар (әдеп, әділдік, сыйлас-тық)	Ізгілік, адалдық, әділдік, мейірім, ар-намыс, парыз, жауапкершілік, қайырым, қайрат, ынсап.	Көңілі түзу; сүттей ақ, судай таза; ет-жүрегі елжіреген; біреудің ала жібін аттамау, қолы ашық; орақ ауыз, от тілді; сөзі сөз; аттының аяғын, жаудың таяғын алу	«Жақсының жақсылығын айт – нұры тасысын»; «Жақсы сөз – жарым ырыс».	Абай, Шәкәрім, М.Жұмабаев шығармаларынан қысқа дәйексөздер (1–2 сөйлем).

Кестеде ұсынылған лексикалық, фразеологиялық және паремиологиялық бірліктердің семантикалық құрылымында бағалауыштық мазмұнның айқын көрінетіні байқалады. Мысалы, «*қарашаңырақ*», «*жеті ата*», «*асар*», «*тектілік*» сияқты этнолексемалар тек заттық ұғымды білдіріп қана қоймайды, олардың мағынасында тарихи сабақтастық, туыстық жауапкершілік, ұжымдық сана және моральдық нормалар біртұтас сипатта көрініс табады. Бұл тілдік бірліктер атау қызметімен шектелмей, ұлттық мәдени кодтың маңызды көрсеткіші ретінде қызмет атқарады. Сол сияқты «*аузы дуалы*», «*бетке ұстар*», «*сөзге тоқтау*» тәрізді тұрақты тіркестер әлеуметтік беделді, моральдық бағалауды білдіретін мәдени көрсеткіштер ретінде танылады. Демек, тілдік бірліктер белгілі бір мінез-

құлық нормаларын, қоғамдық талаптарды және әлеуметтік үлгілерді бекітетін құрал қызметін атқарады.

Тілдік материалдарды концептуалдық тұрғыдан талдау олардың қазақ дүниетанымының өзегін құрайтын негізгі құндылық концептілері төңірегінде топтасқанын көрсетеді. «Тіл және мәдениет» тақырыбы тіл ұғымын ұлттық бірегейлік пен рухани тұтастықтың негізі ретінде танытады. «Отбасы» тақырыбы ұрпақ сабақтастығы мен әлеуметтік жауапкершілікті сипаттайтын концептуалдық өрісті қалыптастырады. Ал «Адами құндылықтар» бөлімі ізгілік, әділдік, адалдық сияқты жалпыадамзаттық моральдық категорияларды тіл арқылы бейнелейді. Мақал-мәтелдер мен көркем мәтін үзінділері осы концептілердің өмірлік мазмұнын нақтылап, құндылықтарды абстрактілі деңгейден практикалық бағдар деңгейіне көшіруге ықпал етеді. Мысалы, «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» мақалында отбасы құндылығы тәрбиелік тәжірибе арқылы меңгерілсе, «Өнер алды – қызыл тіл» мақалында тіл қоғамдық бедел мен рухани құндылық ретінде бағаланады.

Дидактикалық тұрғыдан қарастырғанда, кестеде берілген тілдік бірліктер деңгейлік күрделілік қағидатына сәйкес ұйымдастырылған. Лексикалық деңгей құндылықтың атаулық сипатын айқындайды. Фразеологиялық деңгей құндылықты бейнелі және эмоциялық тұрғыда түсіндіреді. Ал паремиологиялық және мәтіндік деңгейлер құндылықтарды мәдени және тарихи контексте қарастыруға мүмкіндік береді. Мұндай құрылым оқушының құндылықты қабылдау, түсіну және талдау үдерісін біртіндеп тереңдетуге жағдай жасайды. Нәтижесінде бұл мазмұндық жүйе құндылықтарды жай ақпарат ретінде меңгертумен шектелмей, оларды тұлғалық ұстаным деңгейіне жеткізуге бағытталады.

Кесте 2 – Құндылыққа бағдарланған қазақ тілі сабағының интеграцияланған схемасы (құрылымдық блоктар – рубрикалық бағалау – логикалық модель)

Құрылымдық блоктар және мазмұндық-әдістемелік компоненттер	
Блок	Компоненттері
Мақсаттық	– Құндылық бағдар мақсаттары – Индикаторлар: білім, ұстаным, тәжірибе – Күтілетін нәтижелер
Мазмұндық	– Лексика (құндылықтық лексемалар) – Фразеология (тұрақты тіркестер) – Паремиология (мақал-мәтелдер) – Құндылыққа бай мәтіндер (әдебиет, публицистика) – Мәдени реалий, этнолексика
Үдерістік (әдістемелік)	– Әдістер: пікірталас, жобалық жұмыс, эссе, драмалау, жағдаяттық тапсырмалар, цифрлық сторителлинг – Қағидалар: диалогтік, іс-әрекеттік, тұлғалық-бағдарлылық, интеграция – Оқу форматтары: жұптық, топтық, сыныптық
Бағалау- рефлексия	– Құралдар: сауалнама, бақылау, эссе, тест, портфолио – Рубрика: 3 деңгей (Бастапқы – Орташа – Жоғары) – Кері байланыс және өзін-өзі бағалау

Құрылымдық блоктар және мазмұндық-әдістемелік компоненттер			
Блок	Компоненттері		
Құндылықтық бағдарды бағалау			
Критерий	Бастапқы деңгей	Орташа деңгей	Жоғары деңгей
БІЛІМ (құндылықтық түсінік)	Құндылық ұғымдарын атайды, анықтамалары үстірт.	Құндылықтар арасындағы байланыстарды түсіндіреді, мысал келтіреді.	Құндылықтардың мәдени-тарихи негізін дәлелмен талдайды, дәйекке сүйенеді.
ҰСТАНЫМ (жеке көзқарас)	Құндылық туралы пікірін жалпы айтады.	Өз ұстанымын мысалмен негіздейді, өзгелер пікірін құрметтейді.	Күрделі дилеммаларда этикалық пайым жасайды, баламаларды салыстырады.
ТӘЖІРИБЕ (іс-әрекет)	Тапсырмаларда құндылыққа сай әрекет кейде көрінеді.	Тұрақты дағдылар қалыптасуда, мектеп өміріне қолданылады.	Құндылықты жүйелі ұстанады, сыныптастарға үлгі, бастама көтереді.
Логикалық модель			
Ресурстар	Оқу бағдарламасы, оқулықтар; мәтін құзыреттілігі; лингвоаксиологиялық материалдар; уақыт, мектеп қолдауы		
Іс-әрекеттер	Сабақты жоспарлау; құндылықтық тақырыптарды талқылау; жобалар; рефлексия; ата-анамен байланыс		
Өнімдер	Сабақ жоспарлары; тапсырмалар кешені; оқушы портфолиосы; мектепшілік іс-шаралар		
Нәтижелер	Қысқа мерзім: түсінік пен қарым-қатынас өзгерісі; Орта мерзім: құндылықты мінез-құлықта ұстану		
Ықпалы	Мектеп мәдениетінің құндылыққа бағдарлануы; тілге құрмет пен азаматтық жауапкершіліктің артуы		

Ұсынылған модельдің жүйелік сипаты оның құрылымдық тұтастығынан көрінеді. Құндылыққа бағдарланған оқыту жекелеген элементтердің жиынтығы ретінде емес, өзара тығыз байланыста әрекет ететін құрылымдық бөліктердің бірлігі ретінде қарастырылады. Модельдің әрбір компоненті, яғни мақсат, мазмұн, оқыту үдерісі және бағалау, өзіндік қызметтік ерекшелігімен сипатталады. Сонымен қатар олардың барлығы ортақ нәтижеге бағытталған өзара үйлесімді жүйе құрайды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу материалы ретінде жаңартылған білім мазмұнына сәйкес оқытылатын 10–11-сыныптарға арналған «Қазақ тілі» пәнінің оқу бағдарламасы мен оқулықтары, сондай-ақ осы бағдарламалар аясындағы тілдік оқу материалдары, яғни мәтіндер мен жаттығулар қарастырылды. Сонымен қатар қосымша түрде іріктелген лингвоаксиологиялық бірліктер зерттеу нысанына енгізілді. Оқушылардың құндылықтық дүниетанымын қалыптастыру әлеуеті жоғары тілдік материалдар ретінде қазақ халқының рухани-мәдени мұрасынан алынған мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, қанатты сөздер, сондай-ақ көркем әдебиет пен публицистикалық мәтіндердің шағын үлгілері сұрыпталып, оқу мазмұнымен ықпалдастырылды.

Зерттеудің теориялық негізін айқындау барысында отандық ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, тұлғаның құндылықтар жүйесі, ұлттық тәрбие және тіл арқылы тәрбие беру мәселелеріне қатысты ғылыми тұжырымдар сараланды [8], [9], [10], [11], [12]. Сонымен бірге тіл біліміндегі аксиологиялық бағыт бойынша шетелдік зерттеулердің нәтижелері де қарастырылды [3], [5], [13]. Аталған ғылыми еңбектерді талдау лингвоаксиологиялық бірліктерді оқу үдерісінде тиімді қолданудың педагогикалық шарттары мен ұстанымдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің эмпирикалық кезеңі Алматы қаласындағы А. Байтұрсынұлы атындағы №139 мектеп-гимназияда 2024–2025 оқу жылының бірінші жартыжылдығында жүргізілді. Экспериментке екі параллель 10-сыныптың 48 оқушысы қатысты, эксперименттік және бақылау топтарының әрқайсысында 24 оқушы болды. Топтарды қалыптастыру бірлігі жеке оқушы емес, бұрыннан қалыптасқан сынып. Яғни бір сыныпта ұсынылған модель іске асырылып, екінші сынып салыстыру тобы ретінде алынды. Оқушыларды қайта бөлу және дара рандомизация жүргізілмеді. Сондықтан зерттеу бастапқы және қорытынды өлшемдері бар, рандомизациясыз квазиэксперимент ретінде сипатталады.

Оқушыларға арналған авторлық диагностикалық құрал «Білім – Ұстаным – Тәжірибе» өлшемдеріне негізделді. «Білім» өлшемі құндылықтарды атау, мағынасын түсіндіру және тілдік материалмен байланыстыру арқылы сипатталды. «Ұстаным» өлшемі бес сатылы келісу шкаласындағы жауап пен оның қысқаша негіздемесін қамтыды. «Тәжірибе» өлшемі жағдаяттық таңдау, сабақтағы әрекетті бақылау және жазбаша рефлексия арқылы қарастырылды.

Ашық және жағдаяттық жауаптарды бағалау Кесте 2-дегі дескрипторларға сүйенді. Яғни, бастапқы деңгей – 0 балл, орташа деңгей – 1 балл, жоғары деңгей – 2 балл. «Білім» бойынша атау немесе үстірт анықтама 0 баллға, байланысты түсіндіріп, мысал келтіру 1 баллға, мәдени-тарихи негізді дәйекпен талдау 2 баллға сәйкес келеді. «Ұстаным» бойынша жалпы пікір, мысалмен негізделген көзқарас және баламаларды салыстыратын этикалық пайым ажыратылады. «Тәжірибе» бойынша құндылыққа сай әрекеттің жекелеген көрінісі, мектеп жағдайында қайталанатын қолданылуы және жүйелі бастама көтеру ажыратылады.

Кесте 3-те рубриканың жиынтық балдары емес, екі жеке индикатор бойынша нысаналы жауаптардың үлесі берілген. Бірінші индикатор «отбасы – Отан – тіл – дәстүр» құндылықтарының төртеуін бірге атауды, екінші индикатор «Ана тілі – ұлттық құндылық» тұжырымына «толық келісемін» жауабын таңдауды білдіреді.

Эксперименттік оқыту кезеңінде қазақ тілі сабақтарының мазмұнына лингвоаксиологиялық бағыттағы тапсырмалар мен құндылықтық мазмұны

бай мәтіндер жүйелі түрде енгізілді. Оқу материалы ретінде оқулық тақырыптарымен мазмұндық тұрғыдан сабақтас келетін тәрбиелік мәні жоғары мақал-мәтелдер, нақыл сөздер және көркем мәтін үзінділері пайдаланылды. Мысалы, «Қазіргі қоғам құндылықтары» тақырыбын меңгерту барысында бірлік, келісім және отбасы құндылықтарына қатысты мақал-мәтелдер талданып, олардың мағыналық және тәрбиелік мазмұны сынып ішінде талқыланды. Лексикалық тақырыптарды оқыту кезінде тұрақты тіркестердің қалыптасу негізіндегі ұлттық таным элементтеріне назар аударылды. Сонымен қатар әр оқу модулі аяқталған сайын құндылықтар тақырыбына байланысты пікірталас немесе шағын эссе жазу жұмыстары ұйымдастырылып отырды. Бұл тапсырмалар оқушылардың өз көзқарасын білдіруіне және жеке ұстанымдарын пайымдауына ықпал етті.

Эксперимент соңында бастапқы сауалнама қайта жүргізіліп, қорытынды диагностикалық жұмыс алынды. Сандық нәтижелер жинақталған пайыздар мен олардың өзгерісі арқылы сипатталды.

Нәтижелер

Жинақталған есепте «отбасы – Отан – тіл – дәстүр» құндылықтарын бірге атау көрсеткіші эксперименттік топта 58%-дан 83%-ға, бақылау тобында 60%-дан 65%-ға өзгерген. Есептегі пайыздарға сүйенген сипаттамалық өсім тиісінше +25 және +5 пайыздық пунктті құрайды; өсімдер айырмасы +20 пайыздық пунктке тең.

«Ана тілі – ұлттық құндылық» тұжырымымен толық келісу үлесі эксперименттік топта 45%-дан 75%-ға өскен, яғни жинақталған есеп бойынша өзгеріс +30 пайыздық пунктті құраған (Кесте 3).

Кесте 3 – Екі индикатор бойынша жинақталған сипаттамалық деректер

Өлшем және индикатор	ЭТ баст., %	ЭТ соңғы, %	Өзгеріс (п.п.)	БТ баст., %	БТ соңғы, %	Өзгеріс (п.п.)	χ^2 ; df; p	Талдау мәртебесі
Білім Отбасы – Отан – тіл – дәстүр құндылықтарын бірге атау	58*	83*	+25*	60*	65*	+5*	Есеп-телмеді	Сипаттама-лық
Ұстаным «Ана тілі – ұлттық құндылық» пікіріне толық келісу	45*	75*	+30*	ДЖ	ДЖ	ЕЖ	Есеп-телмеді	БТ дерегі жоқ

*Ескертпе. ЭТ – эксперименттік топ; БТ – бақылау тобы; бастапқы топ құрамы – әрқайсысында 24 оқушы; п.п. – пайыздық пункт; ДЖ – дерек жоқ; ЕЖ – есеп жүргізілмеді. * Пайыздар бастапқы жиіліктермен расталмаған жинақталған есептен келтірілді; олар түзетілген статистикалық бағалар емес. «Ана тілі – ұлттық құндылық» индикаторы*

бойынша бақылау тобының мәндерін қалпына келтіруге жеткілікті бастапқы жазбалар жоқ. Деректің жоқтығын нөлдік нәтиже ретінде түсіндіруге болмайды. Жарамды 2×2 кесте үшін $df = 1$ болар еді, бірақ бұл кесте бойынша χ^2 пен p есептелген жоқ.

Ұсынылған деректер эксперименттік топтағы жауаптардың оң бағыттағы өзгерісін сипаттайды. «Білім» өлшеміндегі төрт құндылықты бірге атау үлесінің +25 пайыздық пунктке өзгеруі құндылықтық атауларды танудың кеңеюін сипаттайды. «Ұстаным» өлшеміне қатысты толық келісу үлесінің +30 пайыздық пунктке өзгеруі ана тіліне жарияланған оң қатынастың күшеюін сипаттайды. «Тәжірибе» өлшемі жағдаяттық тапсырмалардағы таңдау, сабақтағы әрекет және рефлексия мазмұны арқылы сапалық тұрғыдан сипатталды.

Мысалы, «Достық құндылығы» тақырыбы аясында ұсынылған бірнеше мақалдың ішінен оқушылар өздері маңызды деп есептегенін таңдап, таңдау себептерін негіздеді. Бұл тапсырма олардың сыни ойлау қабілетін дамытуға және жеке құндылықтық басымдықтарын пайымдауға ықпал етті. Оқушылардың бір бөлігі достықты жоғары бағаласа, енді біреулері білім мен ақылдың маңыздылығын алға тартты. Осындай талқылаулар барысында әртүрлі көзқарастар негізінде мазмұнды пікір алмасу жүзеге асып, оқушылардың өзгенің пікірін құрметтеу және өз ойын дәлелдеу дағдылары қалыптаса бастағаны байқалды.

Жазбаша рефлексия тапсырмаларының нәтижелері де оң динамиканы көрсетті. Оқу кезеңінің соңында «Маған рухани күш беретін құндылық» тақырыбында эссе жаздырылды. Эксперименттік сынып оқушыларының жұмыстарында отбасы, тіл және дәстүр құндылықтарына қатысты мазмұнды әрі шынайы ой-толғамдар жиі кездесті. Мысалы, бір оқушы өз эссесінде отбасылық тәрбиенің өмірлік ұстанымына әсерін атап өтіп, отбасының тұлғалық қалыптасудағы рөлін жоғары бағалаған. Мұндай жауаптар оқушылардың құндылықтық пайымының мазмұнын ашатын сапалық мысалдар ретінде қарастырылады. Жұмыстардың толық кодталған жиынтығы мен бағалаушылар келісімі туралы мәліметсіз олардың жиілігіне немесе тұлғалық дамудың шамасына сандық қорытынды жасалмайды.

Эксперимент барысында қазақ тілі сабағында құндылықтық мазмұнды тиімді жүзеге асыру үшін бірқатар педагогикалық шарттардың маңыздылығы анықталды. Біріншіден, мұғалімнің ұлттық мәдениет пен құндылықтарды терең меңгеруі және оларды оқу мазмұнымен үйлестіре алуы қажет. Екіншіден, оқушылардың жас ерекшеліктері мен қызығушылықтарына сәйкес әдістерді қолдану тиімді нәтиже береді. Үшіншіден, құндылықтық тәрбиені жүйелі ұйымдастыру үшін оны мектептің тәрбие жұмыстарымен сабақтастыра жүргізу маңызды. Мысалы,

қазақ тілі мен әдебиеті пәндері аясында өткізілген тәрбие сағаттарын оқу тақырыптарымен байланыстыру оқушылардың құндылықтарды кешенді қабылдауына ықпал етеді. Мұндай ықпалдастық тұрақты құндылықтық бағдардың қалыптасуына ықпал етуі мүмкін және оның ұзақ мерзімді нәтижесін кейінгі өлшемдер арқылы бөлек тексеріледі.

Құндылықтық бағдарды қалыптастыру үдерісі көпдеңгейлі психологиялық-педагогикалық құрылым ретінде қарастырылады. Педагогикалық модельдеу теориясына сәйкес кез келген модель зерттелетін құбылыстың маңызды байланыстары мен құрылымдық элементтерін жүйелеу арқылы жасалады. Осы тұрғыдан алғанда ұсынылған құрылымдық-мазмұндық модель аксиологиялық, тұлғалық-бағдарлы және іс-әрекеттік тұғырлардың бірлігі негізінде құрылған жүйе болып табылады.

Модель құрылымын анықтауда құндылықтық бағдардың үш деңгейлі сипаты басшылыққа алынды. Олар білім, ұстаным және мінез-құлық деңгейлері. Осыған сәйкес модельдің мақсаттық бөлігі құндылықтық сананың қалыптасу көрсеткіштерін айқындайды. Мазмұндық бөлім тілдік бірліктердің құндылықтық әлеуетін жүйелейді. Үдерістік бөлім құндылықтарды ішкі сенімге айналдыратын педагогикалық тетіктерді сипаттайды. Ал бағалау бөлімі алынған нәтижелерді анықтауға мүмкіндік береді.

Модель компоненттерінің өзара байланысы сызықтық емес, өзара ықпалдасқан циклдік сипатта жүзеге асады. Яғни мазмұнды меңгеру, әрекетке көшу, рефлексия жасау және нәтижені түзету кезеңдері өзара сабақтасып, құндылықтық бағдардың қалыптасуына негіз болады. Мұндай құрылым педагогикалық үдерісті басқару логикасына сәйкес келеді және құндылыққа негізделген білім беруді жүйелі әрі нәтижесі айқын үдеріс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Талқылау

Зерттеу нәтижелерін педагогикалық ғылымдағы алдыңғы еңбектермен салыстыра талдау барысында бірқатар ортақ заңдылықтар мен өзіндік ерекшеліктер айқындалды. Ең алдымен, жүргізілген жұмыс ұлттық тәрбие беруде халық ауыз әдебиеті мен тілдік мұралардың маңыздылығы туралы бұрын қалыптасқан ғылыми тұжырымдарды тәжірибелік тұрғыдан нақтылай түседі. Мәселен, С. Сыздықов зерттеулерінде қазақ мақал-мәтелдерінің халықтық тәрбиенің негізгі қайнар көзі екені атап көрсетіледі [8]. Біздің зерттеу нәтижелері де осы пікірді қуаттайды. Эксперимент барысында мақал-мәтелдер мен қанатты сөздер оқушылардың қызығушылығын арттырып, оларды адамгершілік мазмұндағы мәселелерді талқылауға белсенді тартудың тиімді құралы болғаны байқалды. Сонымен қатар көркем әдебиеттен алынған мәтін үзінділері де оқушылар тарапынан жоғары

қабылданды. Бұл жағдай әдеби шығармалардың тәрбиелік әлеуетін қазіргі білім беру үдерісінде кеңінен пайдаланудың қажеттілігін көрсетеді.

Лингвоаксиологиялық бірліктерді сабақ мақсатына тікелей байланыстыру қажеттілігі оқу бағдарламаларын, сабақ материалдарын және модельді әзірлеуге арналған әдістемелік кері байланысты талдау аясында қарастырылды. Мұғалімдерге қатысты материалдың іріктемесі мен бірыңғай құралы құжатталмағандықтан, одан мұғалімдердің басым бөлігіне немесе мектептердегі қолданылу жиілігіне қатысты эмпирикалық жалпылау жасалмайды. Ұсынылған модельде мақал-мәтелдер мен құндылықтық мәтіндерді сабақтың қосымша мысалы ретінде ғана емес, оқу мақсаты, тапсырма және бағалау өлшемімен байланысқан мазмұндық компонент ретінде қолдану ұсынылады.

Зерттеу нәтижелерін бұрынғы еңбектермен салыстыру барысында білім алушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты айырмашылықтар да ескерілді. Бастауыш сыныптарда ұлттық құндылықтарды меңгертуде халық педагогикасының элементтері тиімді қолданылатыны белгілі [14, 182 б.]. Бұл деңгейде ұлттық ойындар, жұмбақтар мен ертегілер жақсы нәтиже береді. Ал жоғары сынып оқушыларымен жұмыс барысында басқа әдістердің тиімділігі байқалды. Атап айтқанда, талдау, пікірталас, проблемалық сұрақтар қою сияқты әдістер нәтижелі болды. Осыған байланысты құндылықтық тәрбиенің әдістемесін білім алушылардың жас ерекшеліктеріне бейімдеу маңызды екені анықталды. Ұсынылып отырған модельдің ерекшелігі жоғары сынып оқушыларын өздігінен ойлануға және жеке құндылықтық таңдауларын негіздеуге бағыттауында. Бұл тәсіл оқушылардың құндылықтарды саналы түрде қабылдап, оларды ішкі сенімге айналдыруына ықпал етеді.

Зерттеу барысында «тіл – мәдениет – құндылық» өзара байланысының маңыздылығы тағы да нақтыланды. Осы тұрғыдан алғанда ұсынылған лингвоаксиологиялық бірліктер жүйесі мен оларды меңгертудің әдістемелік үлгісін басқа тілдерді оқыту үдерісіне де бейімдеуге болады. Өйткені кез келген тілде сол халықтың дүниетанымы мен бағалау жүйесі тілдік қорда көрініс табады. Бұл мазмұнды білім алушыға жеткізу тілдік құзыреттілікті толық қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері құндылыққа бағдарланған білім беру теориясын толықтыра түседі. Атап айтқанда, тілдік білім беру арқылы құндылықтарды қалыптастыру тетіктері модельденіп, олардың педагогикалық мүмкіндіктері айқындалды. Құндылықтарды тек тәрбиелік іс-шаралар немесе насихат арқылы қалыптастыру жеткіліксіз екені анықталды. Күнделікті оқу үдерісіне құндылықтық мазмұнды жүйелі енгізу арқылы ғана тәрбие үздіксіз сипат алады. Бұл қазіргі білім беру жүйесіндегі оқыту мен тәрбиенің бірлігін қамтамасыз ету қағидасына сәйкес келеді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, жүргізілген зерттеу нәтижелері негізінде келесі тұжырымдар жасалды:

1. Оқушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастыруда ана тілін оқыту пәнінің мүмкіндігі жоғары екені анықталды. Әсіресе тілдік бірліктердің астарындағы ұлттық дүниетаным мен тәрбиелік мазмұнды ашу арқылы оқыту оң нәтижемен сабақтасатыны қысқа мерзімді сипаттамалық деректер арқылы көрсетілді. Бұл деректер лингвоаксиологиялық бірліктерді жүйелі қолданудың педагогикалық әлеуетін көрсетеді.

2. Лингвоаксиологиялық бірліктер негізінде құндылыққа тәрбиелеудің құрылымдық-мазмұндық моделі әзірленді. Модель құрамына оқыту мақсаттары мен міндеттері, мазмұндық компонент, әдістер мен құралдар, сондай-ақ бағалау өлшемдері енгізілді. Бұл модель оқу үдерісін кешенді түрде ұйымдастыруға мүмкіндік беріп, құндылықтық мазмұндағы білім берудің жүйелілігін қамтамасыз етеді.

3. Педагогикалық эксперименттің жинақталған деректерінде ұлттық құндылықтарды бірге атау және ана тілін ұлттық құндылық ретінде толық қолдау бойынша оң сипаттамалық өзгеріс тіркелген. Бұл нәтижелер «Білім» мен «Ұстаным» өлшемдерінің жекелеген индикаторларына қатысты.

4. Зерттеу барысында қазақ тілі пәні мұғалімдеріне құндылыққа бағдарланған оқытуды жүзеге асыруға бағытталған әдістемелік ұсыныстар жасалды. Атап айтқанда, оқу мазмұнын халық педагогикасы материалдарымен толықтыру, сабақ барысында құндылықтық талдауға арнайы уақыт бөлу, сондай-ақ оқушыларды жобалық жұмыстар арқылы құндылықтарды тәжірибеде қолдануға ынталандыру ұсынылады.

5. Жалпы білім беретін мектептерде ұсынылған модельді тиімді енгізу үшін әдістемелік құралдар әзірлеу және мұғалімдерге арналған арнайы семинарлар мен тренингтер өткізу қажет. Мұғалімдердің аксиологиялық құзыреттілігін дамыту құндылыққа бағдарланған білім берудің маңызды шарттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты болашақта «Тіл және құндылық» тақырыбы бойынша арнайы курс бағдарламасын әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Зерттеудің теориялық нәтижесі – лингвоаксиологиялық мазмұнды оқыту мақсаты, әдістер және бағалау өлшемдерімен байланыстыратын модельдің әзірленуі. Эмпирикалық нәтижесі – модель қолданылған кезеңдегі екі индикатордың сипаттамалық динамикасы. Алдағы зерттеуде бастапқы жауаптарды толық сақтау, диагностикалық құралды тексеру, бірнеше сынып пен мектепті қамту және үш пен алты айдан кейінгі өлшемдер арқылы нәтижелердің сақталуын бағалау қажет. Сонымен бірге лингвоаксиологиялық тапсырмаларды цифрлық білім беру ресурстарына кіріктіру жеке зерттеу бағыты ретінде қарастырылады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижесінде жоғары сынып оқушыларының құндылықтық бағдарын лингвоаксиологиялық мазмұн негізінде қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік моделі ұсынылды. Аталған модельді қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында және тәрбие жұмыстарында қолдану оқушылардың тілдік білімін тереңдетумен қатар, олардың ұлттық құндылықтарды құрметтеу және адамгершілік қасиеттерді бағалау деңгейін арттыруға мүмкіндік береді деп тұжырымдауға болады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Тоқаев Қ. Қ. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзі [Электрондық ресурс]. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-ulattyk-kuryltaydyn-adilettikazakstan-adal-azamat-atty-ekinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1752959> [қаралған күні: 09.07.2025].

[2] Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10–11-сыныптарға арналған «Қазақ тілі» оқу пәнінің үлгілік оқу бағдарламасы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығы, 2022 жылғы 21 қарашадағы № 467 және 2023 жылғы 5 шілдедегі № 199 өзгерістерімен. – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300033600>

[3] Komilova G. R. Formation and development of axiolinguistics // International Journal on Integrated Education. – 2020. – Vol. 3, No. 9. – P. 128–131. – <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i9.602>.

[4] Табылдиев Ә. Ұлттық тәрбие иірімдері. – Алматы: Қазақ университеті, 2001. – 94 б.

[5] Zerkina N., Lomakina A., Kostina N. Axiological Linguistics and Foreign Language Teaching // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Vol. 199. – P. 254–260. – <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.514>.

[6] Ермекбаева М. А., Кенжалин Қ. Қ., Қапантайқызы Ш. Өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі мақал-мәтелдердің педагогикалық құндылығы // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2024. – Т. 74, № 3. – 5–16 бб. – <https://doi.org/10.48371/PEDS.2024.74.3.031>.

[7] Мұхаметжанова А. О., Тлеуберлинова Ә. Б. Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық құндылықтарды қалыптастырудың педагогикалық шарттары // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2024. – Т. 72, № 1. – 120–129 бб. – <https://doi.org/10.48371/PEDS.2024.72.1.035>.

[8] Сыздықов Қ. Ә. Мақал-мәтелдер – ұлттық тәрбие бұлағы // ҚазҰУ хабаршысы. Педагогика ғылымдары сериясы. – 2018. – № 3 (56). – 13–19 бб.

[9] Каваклы М. Тұлғаның құндылықтық бағдарларын қалыптастыру арқылы қазақ тілін оқыту әдістемесі (5–7-сынып): PhD диссертациясының авторефераты. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2022.

[10] Құрманбай Ғ. Сөзтәрбие: мақал-мәтелдер тағылымы. – Астана: Фолиант, 2011. – 49 б.

[11] Жарықбаев Қ. Б., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995. – 352 б.

[12] Ұзақбаева С. А. Тамыры терең тәрбие: қазақтың халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие. – Алматы: Білім, 1997. – 200 б.

[13] Kırkgöz Y. Values Education in Foreign Language Curriculum through the Eyes of Pre-Service Teachers // *Journal of Educational Leadership and Policy Studies*. – 2021. – Vol. 5, No. 1. – P. 1–17.

[14] Сарқанбаева Г. Жаңартылған білім беру жағдайында болашақ мұғалімнің этнопедагогикалық даярлығы // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2022. – Т. 64, № 1. – 182–192 бб. – <https://doi.org/10.48371/PEDS.2022.64.1.013>.

REFERENCES

[1] Toqayev Q. Q. Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqayevtyń Ulttyq quryltaıdyń «Ädiletti Qazaqstan – Adal azamat» atty ekinshi otyrysynda söilegen sözi [Speech of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev at the second meeting of the National Kurultai “A Just Kazakhstan – An Honest Citizen”] [Electronic resource]. – Astana: Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. – URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyń-ulttyq-kuryltaydyn-adilettikazakistan-adal-azamat-atty-ekinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1752959> [Qaralğan kuni: 09.07.2025]. [in Kaz.]

[2] Qazaqstan Respublikasy Oqu-aǵartu ministrliǵı. Qoǵamdyq-gumanitarlyq baǵyttaǵy 10–11-synyparǵa arnalǵan «Qazaq tili» oqu pāniniń ülgilik oqu baǵdarlamasy [Model curriculum for the Kazakh language subject for Grades 10–11]. – Astana: Y. Altynsarin National Academy of Education, 2022. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300033600> [in Kaz.]

[3] Komilova G. R. Formation and development of axiolinguistics // *International Journal on Integrated Education*. – 2020. – Vol. 3, No. 9. – P. 128–131. – <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i9.602>.

[4] Tabyldiev Ä. Ulttyq tärbie iirimderi [Contours of national upbringing]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2001. – 94 p. [in Kaz.]

[5] Zerkina N., Lomakina A., Kostina N. Axiological Linguistics and Foreign Language Teaching // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2015. – Vol. 199. – P. 254–260. – <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.514>.

[6] Ermekbaeva M. A., Kenzhalin Q. Q., Qapantaiqyzy Sh. Öskeleń urpaqty tärbieleudegi maqal-mätelderdiń pedagogikalıyq qundylyǵy [Pedagogical value of proverbs and sayings in educating the younger generation] // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Pedagogical Sciences”*. – 2024. – Vol. 74, No. 3. – pp. 5–16. – <https://doi.org/10.48371/PEDS.2024.74.3.031>. [in Kaz.]

[7] Mukhametzhanova A. O., Tleuberlinova E. B. Bastauysh synyp oqushylaryna ulttyq qundylyqtardy qalyptastyrudıń pedagogikalıyq sharttary [Pedagogical conditions for forming national values in primary school students] // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Pedagogical Sciences”*. – 2024.

– Vol. 72, No. 1. – pp. 120–129. – <https://doi.org/10.48371/PEDS.2024.72.1.035>. [in Kaz.]

[8] Syzdyqov Q. Ä. Maqal-mätelder – ulttyq tärbie bulaғы [Proverbs and sayings as a source of national education] // QazUU habarshysy. Pedagogika gylymdary seriiasy [Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Educational Sciences Series]. – 2018. – No. 3 (56). – pp. 13–19. [in Kaz.]

[9] Kavakly M. Tulganyń qundylyqtyq baғdarlaryn qalyptastyru arqyly qazaq tilin oqytu әdistemesi (5–7-synyp) [Methodology of teaching Kazakh through the formation of personal value orientations in Grades 5–7]: PhD dissertation abstract. – Almaty: Abai KazNPU, 2022. [in Kaz.]

[10] Qurmanbai Ğ. Söztärbie: maqal-mätelder täglymy [Word education: lessons from proverbs and sayings]. – Astana: Foliant, 2011. – 49 p. [in Kaz.]

[11] Zharyqbaev Q. B., Qaliev S. Qazaq tälim-tärbiesi [Kazakh pedagogy]. – Almaty: Sanat, 1995. – 352 p. [in Kaz.]

[12] Uzaqbaeva S. A. Tamyryterentärbie: qazaqtyń halyqpädagogikasyndaғы estetikalyq tärbie [Deep-rooted upbringing: aesthetic education in Kazakh folk pedagogy]. – Almaty: Bilim, 1997. – 200 p. [in Kaz.]

[13] Kırkgöz Y. Values Education in Foreign Language Curriculum through the Eyes of Pre-Service Teachers // Journal of Educational Leadership and Policy Studies. – 2021. – Vol. 5, No. 1. – pp. 1–17.

[14] Sarqanbaeva G. Zhañartylğan bilim beru zhaғdaiynda bolashaq muғalimniń etnopädagogikalyq daiarlyғы [Ethnopädagogical training of a future teacher under updated education] // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Pedagogical Sciences”. – 2022. – Vol. 64, No. 1. – pp. 182–192. – <https://doi.org/10.48371/PEDS.2022.64.1.013>. [in Kaz.]

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ СТАРШЕКЛАСНИКОВ НА ОСНОВЕ ЛИНГВОАКСИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

*Мұхиддинова Г.А.¹, Есенова К.У.², Алмауытова А.Б.³, Сейітова Б.Б.⁴

*^{1,3}Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
Кызылорда, Казахстан

^{2,4} Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются научно-методические основы системного использования лингвоаксиологических единиц в формировании ценностных ориентиров старшеклассников. Актуальность исследования обусловлена тем, что в условиях обновленного содержания образования возрастает значение ценностного воспитания, однако способы реализации аксиологического потенциала языковых единиц на уроках казахского языка остаются недостаточно систематизированными. Цель исследования – разработать структурно-содержательную модель ценностно-ориентированного обучения на основе лингвоаксиологического

содержания и экспериментально проверить ее эффективность. Исследование опирается на аксиологический, личностно-ориентированный и деятельностный подходы. Материалом послужили программы, учебники, тексты и упражнения по казахскому языку для 10–11 классов. Применялись методы содержательного анализа, моделирования, анкетирования, наблюдения, анализа письменных работ и сравнительно-статистической обработки результатов эксперимента. Предложенная модель построена на взаимосвязи целевого, содержательного, процессуального и оценочно-рефлексивного компонентов и позволяет комплексно оценивать результат по показателям знаний, установок и опыта. В педагогическом эксперименте приняли участие 48 учащихся 10 класса, поровну распределенных между экспериментальной и контрольной группами. В экспериментальной группе наблюдалась положительная описательная динамика в понимании национальных ценностей, уважении к родному языку и учебной мотивации. Несоответствие агрегированных процентов численности групп и отсутствие данных по одному индикатору контрольной группы не позволили достоверно рассчитать χ^2 и p , для предполагаемой бинарной межгрупповой таблицы $df = 1$. Результаты интерпретированы как краткосрочная положительная тенденция. Научная ценность исследования состоит в объединении аксиологического потенциала языковых единиц с содержанием обучения, активными методами и средствами оценивания в единой системе. Практическая значимость заключается в возможности применять модель для целенаправленной организации, оценивания и педагогического управления ценностным воспитанием на уроках казахского языка и литературы.

Ключевые слова: лингвоаксиология, ценностные ориентиры, ценностно-ориентированное обучение, структурно-содержательная модель, аксиологический подход, языковые единицы, педагогический эксперимент, старшекласники

A PEDAGOGICAL MODEL FOR DEVELOPING VALUE ORIENTATIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS BASED ON LINGUO-AXIOLOGICAL UNITS

*Mukhiddinova G.A.¹, Yessenova K.U.², Almauytova A.B.³, Seyitova B.B.⁴

^{*1,3}Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

^{2,4}Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines the scientific and methodological foundations for the systematic use of linguo-axiological units in developing the value orientations of high school students. The relevance of the study is determined by the growing importance of value-based education within the updated curriculum, while the ways of realizing the axiological potential of linguistic units in Kazakh language classes remain insufficiently systematized. The study aims to develop a structural and content-based model of value-oriented

teaching grounded in linguo-axiological content and to verify its effectiveness experimentally. The research draws on axiological, learner-centered, and activity-based approaches. Its materials include Kazakh language curricula, textbooks, texts, and exercises for Grades 10–11. The methods comprise content analysis, modeling, questionnaires, observation, analysis of students' written work, and comparative statistical processing of experimental results. The proposed model integrates goal-oriented, content, procedural, and evaluation-reflective components and enables comprehensive assessment through indicators of knowledge, attitudes, and experience. The pedagogical experiment involved 48 tenth-grade students equally divided between experimental and control groups. The experimental group showed a positive descriptive trend in understanding national values, respecting the native language, and learning motivation. Inconsistencies between the aggregated percentages and group sizes, together with missing control-group data for one indicator, prevented reliable calculation of χ^2 and p, the proposed binary between-group table would have $df = 1$. The findings were therefore interpreted as a short-term positive trend. The scientific value of the study lies in integrating the axiological potential of linguistic units with instructional content, active methods, and assessment tools in a unified system. Its practical significance is that the model can support the purposeful organization, assessment, and pedagogical management of value-based education in Kazakh language and literature classes.

Keywords: linguo-axiology, value orientations, value-oriented instruction, structural-content model, axiological approach, linguistic units, pedagogical experiment, high school students

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 13.02.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.06.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Мұхиддинова Гүлжанат – докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан, e-mail: guljdil@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9902-8590>

Есенова Қалбике – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kalbike_65@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7402-3625>

Алмауытова Әсия – филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Қазақ тілі мен әдебиеті және журналистика» білім беру бағдарламасының қауымдастырылған профессоры, Қызылорда, Қазақстан, e-mail: almauytova73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4719-4685>

Сейітова Бағдагүл – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: seyitova.bagdagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1706-1988>

Информация об авторах:

Мұхиддинова Гүлжанат – докторант Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, e-mail: guljdil@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9902-8590>

Есенова Калбике – доктор филологических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: kalbike_65@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7402-3625>

Алмауытова Асия – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор образовательной программы «Казахский язык, литература и журналистика» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, e-mail: almauytova73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4719-4685>

Сейитова Багдагул – докторант Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: seyitova.bagdagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1706-1988>

Information about authors:

Mukhiddinova Gulzhanat – Doctoral Student at Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: guljdil@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9902-8590>

Yessenova Kalbike – Doctor of Philological Sciences, Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kalbike_65@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7402-3625>

Almauytova Assiya – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Educational Program “Kazakh Language, Literature and Journalism” at Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: almauytova73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4719-4685>

Seyitova Bagdagul – Doctoral Student at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: seyitova.bagdagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1706-1988>